821.163.3-31.09
стручен труд

ЗА ФЕНОМЕНОТ НА *ТВРДОГЛАВОСТА*

(„МАКЕДОНИЗМИТЕ“ ВО РОМАНОТ *ТВРДОГЛАВИ* ОД СЛАВКО ЈАНЕВСКИ)

д-р Луси Карапиколова

Европски универзитет, Скопје

клучни зборови: „тврдоглав“, „тврдоглавост“, „македонизми“, идентитет, „истост“, „другост“, „флуидност“.
key words: "stubborn," "stubbornness," "macedonisms" identity, "sameness", "otherness", "fluidity".

1. ПРИСТАП

„И пред сто години сум се мачел вака. И пред илјада. Сум бил, ме немало. Овде сум, утре пак ќе ме нема“ (Јаневски, 1976: 44). Ја ползувам оваа реплика на видовитиот Дмитар-Пејко, лик-страдалник од романот „Тврдоглави“ на Славко Јаневски како почетна точка на текстот во кој сакам да покажам (и не мора да докажам), врз примерот на еден од можеби „најмакедонските“ романи во историјата на современата македонска литература дека нашата, македонска „другост“ (=различност) по однос на „другите“ од стариот континент нѐ доближува до нив, во најмала рака заради човековото исконско право - да се биде „граѓанин на светот“.

Провокацијата за овој потфат лежи колку во недоволната опитност по однос на оваа проблематика, што и не го сметам за хендикеп, толку и во трајниот афинитет, заедно со историјата на литературата и јазикот да се познава и да се „копа“ по тајните и енигмите на националната ни историја. И сето тоа, „изживеано“ низ досегашното 13-годишното предавачко искуство.

Во таа смисла, во романот „Тврдоглави“ од Славко Јаневски изолирам два крупни ентитета: едниот го нарекувам феномен на „тврдоглавоста“, а на другиот му давам множинско именување, едноставно како - „македонизми“. Првиот, што се сретнува во 32 примерока, се однесува на кратките пасажи, во чиј контекст експлицитно или со синоним се упатува на „тврдоглавите“, односно пркосни патувачи во карванот од Кукулино до Лесново и назад. Вториот пак, кој егзистира низ 44 примероци, ја става на показ македонската состојба во годината 1835-тата, најчесто имплицитно претставувајќи ги економските, социјалните и политичко-безбедносните прилики на овој балкански простор, кој во тоа време е географски и административен дел од Европска Турција.

2. ЗА „ТВРДОГЛАВОСТА“

Зборот тврдоглав е граматичка придавка, а тврдоглавост е апстрактна именка, изведена од придавка. Првиот означува признак за лице, и тоа таков

што претставува негово внатрешно својство (=описна придавка). Вториот пак, се однесува на лице што ја „носи“ таквата апстрактна квалификација како белег што го одликува и разликува од другите што се поинакви.

Слободното, искуствено толкување на поимот, односно поимите тврдоглав/тврдоглавост подразбира личност што е бескомпромисно доследна на своите ставови во процесот на остварување на целта. Поширокатa семантичка заднина на терминот не мора да имплицира исклучиво негативна или нихилистичка конотација, зашто постои можност тврдоглавоста да се сфати, т.е. интерпретира и како своевидна упорност, истрајност, издржливост и, во крајна линија, дури и трпеливост. Без разлика што упорноста, истрајноста и трпеливоста можат да подразбираат и бавност или оддолжување на процесот во постигнувањето на целта.

Етимолошки, зборот тврдоглав/тврдоглавост го доведувам во врска со терминот тврдина, што пак, како симбол, во колективното искуство на народите од светот се однесува на „ ... внатрешно засолниште на човекот, пештера на срцето, место за привилигирана комуникација меѓу душата и Божеството или Апсолутното“ (Шевалие/Гербран, 2005:1007). Во таа смисла, највоопштено зборувајќи, нашите „тврдоглави“ Кукулинци, во својот величествен поход за „вода и леб“, веројатно трагаат и по спокојството, колективно и индивидуално, а кое беспоговорно го заслужуваат.

Еволуцијата на „тврдоглавоста“ на „тврдоглавите“ се движи низ наративната магистрала, чија стартна точка е нејзината генеза: таа има егзистенцијални, економски корени - правото на леб да се извојува достоинствено, на свои плеќи и во свои водиници. Оттука, патот на „тврдоглавите“, тоа е доволно елаборирано барем во нашата карактеристика, не е ништо друго ами голема метафора на елементарното право на достоинствен живот. Впрочем, Кукулинци и не сакаат ништо повеќе од тоа да ја користат водата од реката Давидица што минува низ нивното село. Нивното настојување во сопствената „тврдоглавост“ одлично кореспондира со општата симболика на водата, која се сведува на три доминантни теми: „ ... извор на животот, средство за прочистување и средиште на обновувањето“ (Chevalier/Gheerbrant, 1983:755). Ова патување финишира со описот на обединетите Кукулинци во воденичарската заедница на која ѝ се нудат две алтернативи: „ ... или да ја наведне главата пред зулумот или со тврдоглавост да зачекори кон нови страдања“ (Јаневски, 1976:274).

Меѓу овие две терминални точки се протега патеката на „тврдоглавите“. Таа е кривулеста и, се разбира, тешкопроодна, зашто камен на сопнување им е, ни повеќе ни помалку, туку повторно-нивната „тврдоглавост“!... Еве што го прави драматичен патот на „тврдоглавите“ и какви сè манифестации и трансформации доживува „тврдоглавоста“. Најнапред двајцата Онисифоровци: едниот Мечкојад, другиот Проказник и лидер, првиот омразен, вториот омилен меѓу „тврдоглавите“ патувачи до Лесново, и двајцата табиетлии и, секако - исклучително „тврдоглави“. Потоа, трикратниот раскажувач и најмлад патник Лозан Перуника (тој е наратор на три поглавја во романот), „тврдоглав“ во своите зелени пролетни соништа - како ембрионален копнеж по мирот и достоинството. Па, „женската“ страна на тврдоглавоста, Ганка и Фиданка, првата, нем, верен и бездруго „тврдоглав“ следбеник на колоната на патот за назад, а втората, „тврдоглава“ во својата беспрекорна убавина. И, да ја „разголиме“ уште еднаш нивната наративна улога и семантичка контекстуалност - Ганка, како олицетворение на вековната македонска „немост“ и Фиданка, како потен-

цијална новост на „другоста“, поточно на другото, идно „поубаво“ македонско време...

„Тврдоглавоста“ на патот на „тврдоглавите“ по воденички камења од Кукулино до Лесново и назад има и своја гносеолошка димензија. Зашто имено, ако појдоа на пат со длабоко вкоренетото сознание дека „не му се мили ниту на Господа“ (Јаневски, 1976:46), по пат им стана јасно дека „тврдоглавоста“ се граничи со бездушност, зашто „суровоста е правдина на обсправените луѓе“ (Јаневски, 1976:136), а се вратија дома со силното уверување дека „ ... „тврдоглавоста“ можела да победи здружено и никако поинаку“ (Јаневски, 1976:225).

Ете, такви, „тврдоглави“ биле луѓето „ ... какви што се раѓале под црногорицата“ (Јаневски, 1976:273), а кои најпосле, доаѓале во кукулинската заедничка воденица да го мелат своето жито.

И, иако се чини чудно, крајот на нарацијата не значи и крај на патувањето на „тврдоглавите“, зашто и симпатичниот прераскажувач на раскажувањето на Лозан Перуника, Доситеј Давидовски, поп или калуѓер, сеедно, беше рекол дека можеби подобро е Кукулинци да „зачекорат во нови страдања“. Тоа чекорење може да биде и наше, денешно, современо, а патеката да води и нека нѐ води кон стратешката цел - да се биде како „другите“, како оние од Западот, европски и светски, да се биде таков барем пред себе и за себе, да се биде, како што јас љубам да речам, па макар и да повторам, ако треба и нека згрешам - не само „граѓанин“ туку и „човек на светот“...

3. „МАКЕДОНИЗМИТЕ“

Овој ентитет со збирно име претставува своевиден контекст на „тврдоглавоста“. И ако таа, „тврдоглавоста“, ја имплицира главно „македонштината“, вековна и деветнаесетвековна (можеби и секогашна, па и денешна), тогаш т.н. „македонизми“ се - македонизми, но и повеќе од тоа: тие ја даваат пошироката „македонска“ слика во годината 1835-тата, но ја „сместуваат“ таа слика и во балкански и европски рамки.

Очигледни се неколку пунктови кои можат да се нотираат како кардинални точки во наративната линија што им дава закрила на „македонизмите“, а кај кои видно е испакната еволутивноста, линеарна и логичка и едновремено историски валидна.

Најнапред, повеќекратното констатирање на македонските состојби, главно економски и социјални, со акцент на надвиснатото проклетство, болките и страдањата, веројатно најефектно „собрани“ во фразата: „И се грчи на крвав камен Македонија“ (Јаневски, 1976:11). Следното скалило во оваа природна развојност на „македонизмите“ е мигот, или подобро проблесокот на спонтана храброст, кога „тврдоглавите“ Кукулинци ќе ги исколат Турците во куќата на Ганка, непосредно пред пристигнувањето во Лесново. Па скепсата, сомничавоста на која Кукулинци наидуваат во Лесново; потоа, колективната исфрустрираност и слабост, олицетворени во метафората на „ранетата волчица“; па, народното неединство и неговата долговековна подјарменост, имплицирани во метафората на обрачите; одгатнување на тајната за чудовиштето - како немоќ и слабост за отпор; колективниот метафоричен „поглед“ кон иднината; созреаноста за соочување со судбината, и најпосле, обединетоста, во функција на промовирање на новиот, поинаков светоглед, како можност за излез од тешкотиите: имено, тогаш ќе изградат една, заедничка воденица за

сите во Кукулино, бидејќи „ ... сето село станувало едно семејство“ (Јаневски, 1976:275).

Во овој обемен, а тука симплифициран корпус од типично македонски ентитети, расфрлени низ безмалку тристотините страници печатен текст на романот „Тврдоглави“ на Славко Јаневски, се наидува на три, исклучително провокативни параграфа кои речиси директно го засегаат проблемот на идентитетот.

Едниот, за да го специфицирам, го нарекувам „*македонизам во потесна смисла*“, а изваден од контекстот, гласи вака: „И никој, ни подоцна, ни многу подоцна, не можел да ја објасни *таа слабост да се чувствуваат намалени и фатени во стапица на несигурност*“ (курз. Л.К.) (Јаневски, 1976:58). Го истакнувам овој параграф како куриозитетен по однос на дискурсот на Јаневски, зашто тука експлицитно, и наспроти македонистичката настроеност на ова негово четиво и воопшто целата негова литература, се нотира проблем што, 40-тина години по објавувањето на овој роман и повеќе од една деценија од неговата смрт, станува податен за коментар - зошто, ако тогаш, некогаш во тој наш македонски 19-ти век и имало причини Македонецот „да се чувствува намален“, во најмала рака заради неслободата и неможноста за лична, национална, па дури и егзистенцијална реализација, зошто, зарем денес има зошто да биде така? Нека остане сега-засега, ова прашање без одговор...

Другиот, провокативен параграф во корпусот од „македонизми“ го именувам како „*балканизам*“. Станува збор за оној момент од нарацијата кога „тврдоглавите“ Кукулинци пристигнуваат во Лесново, каде што се неприфатени, односно се прифатени со скепса: „Сиот вилает, сиот Балкан, станувал сè повеќе ранета волчица, скучена од сомневање, дури и кон својот род и пород ... Но, ранетата волчица ... можела да се пои од Климентовите води“ (Јаневски, 1976:157). Чувството на „македонска намаленост“ овде добива пошироки размери – тоа метастазира на „сиот вилает, на сиот Балкан“... Еве, нека биде точно дека себедоживувањето, самочувството на дребност има реална основа. Но, можело ли тогаш, може ли и денес да се изнајдат сили, во сопствената лична, човечка и национална вредност за да се пренебрегне, за да се неутрализира, за да се искорени овој историски багаж? Како одговор на прашање во се повикувам на една фраза од овој роман на Славко Јаневски: „Нема извори на живот. Животот е извор што се пие себеси“ (Јаневски, 1976:164).

И третиот параграф, што го именувам како „*европеизам*“, претставува своевидна градација на претходните, а гласи вака: „Срцето на Европа, опиено од музика и во тантели, католичко или православно, ту рамнодушно за туѓа судбина ту со свои сметки, самото да ја држи под узди таа судбина ... не ќе го запрело ниту за миг броењето на миговите дури и болките на сиот народец од Македонија“ (Јаневски, 1976:230-231). Така било, можеби така е и сега, денес... Како и да е...

Мојот одговор тука се повикува на народната: „Помогни си сам, за да ти помогне и Господ!“

4. „ТВРДОГЛАВОСТА“ И ИДЕНТИТЕТОТ

Ми се чини неизбежно едно вакво подзаглавие. Го поедноставувам како: Македонците и идентитетот и, се разбира, повторно се „потпирам“ на понудениот материјал во романот што е предмет на интерес.

„Тврдоглавите“ и нивната „тврдоглавост“, особено манифестантна низ опишаниот пат во потрага по воденички камења од Кукулино до Лесново и назад, се однесува на, тоа опитниот читател лесно го препознава: циклично повторуваната историја на Македонецот, која добива некаков заокружен облик, еднаш во 1945-тата и уште еднаш во 1991-вата година. Тоа би требало да значи дека, штом се „тврдоглави“, значи упорни и истрајни, тие, барем до овие датуми, успеале да „извојуваат“ сопствена национална осознаеност. Во студентските денови, кон крајот на 80-тите и почетокот на 90-тите години, нѐ учеа дека, процесот на македонското национално осознавање не можеше да се случи низ текот на 19-тиот век (иако неговиот зародиш е токму тогаш), во периодот на т.н. национален романтизам, што го изживеа Европа и најблиските наши јужнословенски соседи, од проста причина, што мошне силни беа грчката, бугарската, а нешто подоцна (меѓу двете војни), и српската духовна и јазична пропаганда. Тоа веќе значи дека се потврдува тезата што ја форсираат современите теории на идентитетот дека имено, „ ... не е можно да се воспостави идентитет без оној „другиот“, без разликата, без односот „ние“ vs. „тие“, без антагонистички односи“ (Крамариќ, 2010:19). Во таа смисла, иако историски (и дијалектички) „доцниме“ по однос на „другите“ (Западна Европа, Словенија, Хрватска, Србија), не можеме да бидеме „поинакви“ и да се закитиме со квалификативот „другост“, оти патот, вака или поинаку - сме го изодиле. Некој повеќе, некој помалку...

4.1. Уште нешто за Лозан Перуника

Во една ваква констелација, ни Славко Јаневски не би требало да се третира за анахрон или за таков што само грчевито се „држи“ за македонштината - за да ја докаже и покаже. Сигурно не случајно, на најдоминантниот ликнаратор во романот „Тврдоглави“ му дава име Лозан Перуника. Ќе се обидам да ја разголам симболичката етимологија на името на овој безмалку сеприсутен романескен лик. Во духовната и во културната историја на народите на светот, лозата се смета за „месијанско стебло“. „Лозата е пред сѐ посед, а според тоа претставува осигурување на животот и она што го чини вреден: таа е едно од најдрагоцените човечки добра“ (Chevalier/Gheerbrant, 1983:359). Ако и симболиката на перуниката се сведува на цвет „ ... што има улога да прочистува и заштитува“ (Chevalier/Gheerbrant, 1983:496) и уште, ако токму тука се потсетиме дека Перун е врховното словенско божество, тогаш, веројатно не сме далеку од вистината дека улогата на симпатичното момче Лозан Перуника, кој на тврдоглавото патување влезе во светот на зрелоста, е месијанска. Всушност, неговите „зелени соништа“ во таа пролет, во летото господово 1835-тото, не само што го навестуваат ами и го осигуруваат она што „тврдоглавите“ ги прави „тврдоглави“ - нивната „тврдоглавост“ (читај: македонштината го прави Македонецот Македонец).

4.2.„Истост“ (=неменливост) и „другост“ (=поинаквост) vs. флуидност (=постојана променливост)

Едно прашање остана без одговор. Го разложувам повеќекратно: Зошто „тврдоглавите“ се сродија со чувството на „намаленост“? Зошто идентитетското доживување ги подреди во категоријата „другост“? Зарем треба да бидат поинакви/различни? Мора ли да биде така?

Современите теоретичари на идентитетот се едногласни во ставот, втемелен на општествената практика, дека тој е повеќе флуидна, релациска ка-

тегорија: „ ... Кога говориме за „идентитетот“, тогаш пред сè треба да бидеме свесни дека не е можно да се говори за постојан идентитет, туку само за негово „постоење“, кое од најразлични причини е подложно на различни трансформации“ (Крамариќ, 2010:11). Македонскиот пример, во таа смисла, е мошне репрезентативен: ако „трвдоглавите“ Кукулинци го носат во латентен облик, денешните Македонци се исправени пред предизвикот, да не речам стравот - да се чувствуваат загрозени од грчкиот национализам, се разбира, манифестантен само во високата политика. Дали притоа се заборава на оваа исклучително важна, емпириска вистина дека идентитетот не може да остане детерминиран во „неменливоста“? Дилемата пред која сме исправени е мошне комплексна и згора на тоа контрадикторна: од една страна, треба да се научи дека не може, дека не е историски оправдано да се остане на позицијата „истост“, а од друга, перцепцијата, по однос на нас и на поширокиот регион на кој му припаѓаме, се диференцира како „другост“, како „европска другост“. Нашите храбри и неизмерно „тврдоглави“ Кукулинци, низ своето епски „тврдоглаво“ патување, успеаја да раскинат со „неменливоста“, а не ја прифатија „другоста“. Најмалку што направија за себе е, што се откинаа од дотогашната животна филозофија - „Да му умре козата на комшијата“, и еволуираа низ светогледот на обединетоста и единственоста.

И уште една дилема... Како да се пренебрегне, како да се неутрализира „другоста“, кога „глобализацијата“ која „носи сè пред себе“, уште повеќе го продлабочува јазот меѓу „нас“ и „нив“, зашто придонесува за губење на „ ... илузијата за национален и економски суверенитет или благосостојба?“ (Крамариќ. 2010:59). Сурова би била стварноста, нашата, македонска, кога сега, во овој миг би биле принудени да се откажеме од нашето тешко спечалено национално самочувство, особено што уште сме и живи сведоци и учесници на бескомпромисниот процес на транзицијата. Во името на што да го направиме тоа? Еве, што во таа смисла направи Славко Јаневски во „Тврдоглави“.

Тој, преку славното патување на „тврдоглавите“ Кукулинци со „деветнаесетвековен“ глас, јасно го дефинираше чувството на „намаленост“ и „ништожност“, со други зборови - македонската „другост“. За сметка на тоа пак, своите ликови, при сета примитивност на реквизитите за патување, ги стави во позиција на војници кои достоинствено „војуваат“ за правото да се биде „свој на своето“. Ја дефинираше и тенденцијата за неопходност од закрепнување на македонското национално самочувство до тој степен што тоа да стане интегрален дел од нашето национално битие. Сосема доволно од великанот на македонската литература и култура на 20-тиот век.

Литература:

Јаневски, Славко, 1976. *Тврдоглави*, Скопје, НИК Наша книга;

Крамариќ, Златко, 2010. *Идентитет, текст, нација, Интерпретации на црнилата на македонската историја*, Скопје, Табернакул;

Chevalier J./Gheerbrant A., 1983. *Riječnik simbola*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske;

Шевалие Ж./Гербран А. 2005. *Речник на симболите*, Скопје, Табернакул.

THE PHENOMENON OF *STUBBORNNESS*

(„Macedonisms“ in the novel *Tvrdoglavi* by Slavko Janevski)

Lusi Karanikolova

Summary

This article treats the phenomenon of "stubbornness" in the novel Tvrdoglavi (“The Stubborn Ones”) by Slavko Janevski, through contextual analysis of two entities: the so-called "Stubbornness" and so-called "Macedonisms."

The aim is to confirm once again the known position in our literature criticism that "stubbornness" is another name for the Macedonian national self-awareness and to show that, despite the perception of Europe and Western Balkans and for our "otherness", we are equally worthy "citizens of the world." The text tends, albeit implicitly, to emphasize the Macedonian and Balkan potential to undergo under the category of "fluidity of identity."